

Een impressie van de vier werktafels en de slotbijeenkomst

'Het is belangrijk om vakmanschap dienstbaar te maken aan de opgave. Ontwerpend onderzoek heeft in elk deel van het proces zijn waarde.' Joost Schrijnen

Sinds het begin van de jaren negentig trekken de ministeries van OCW en IenM gezamenlijk het rijksbeleid voor architectuur en ruimtelijk ontwerp. De huidige Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp, 'Werken aan Ontwerpkracht' (2013-2016), richt zich op het versterken van de positie van ontwerp en ontwerpers. In de voorbereidingen voor een nieuwe actieagenda voor de periode 2017-2020 werken de ministeries met vier speerpunten: de kracht van voorbeelden, de ontwikkeling van het ontwerpvak, opdrachtgeverschap en internationalisering. Deze zijn nader gedefinieerd en uitgediept in een reeks startessays die als vertrekpunt dienden voor vier bijeenkomsten in de vorm van werktafels. Daar gingen deskundigen en geïnteresseerden met elkaar in gesprek, telkens over een van deze speerpunten in de context van de andere drie. Wat zijn de vraagstukken die spelen op het gebied van opdrachtgeverschap of internationalisering? Waar liggen de uitdagingen als het gaat om de ontwikkeling van het ontwerpvak en de functie van krachtige voorbeelden? En hoe kan het Rijk op deze terreinen ondersteuning bieden? Als afsluiting is een slotbijeenkomst georganiseerd met vertegenwoordigers van de ministeries, leadpartners en een brede groep genodigden uit het veld. In deze sessie is een beslissende stap gemaakt ter voorbereiding van de strategie voor de komende vier jaar. Samen verkenden de aanwezigen de doelen en de beoogde effecten voor de komende jaren. Dit verslag geeft een impressie van de discussie, en de opvattingen en ideeën die bij deze vijf bijeenkomsten ter tafel kwamen.

Als de werktafels en de slotbijeenkomst een ding duidelijk hebben gemaakt dan is het wel dat de grote veranderingen die zich sinds de crisis aftekenen in het speelveld van architectuur en ruimtelijk ontwerp, verder gaan. Het besef groeit dat vraagstukken, sectoren en thema's nauw met elkaar verbonden zijn en dus ook het beste in onderlinge samenhang benaderd kunnen worden. Zo kan op een vraag naar nieuwe woningen een beter en completer antwoord worden geformuleerd als daar ook zaken als landschap, mobiliteit, energie, water, zorg of onderwijs bij worden betrokken. Deze integrale benadering vraagt om nieuwe vormen van samenwerking: crosssectoraal, innovatief en waar wenselijk op basis van cocreatie. De werktafel gewijd aan de kracht van voorbeelden bood een impressie van deze nieuwe manieren van werken. Onderwerp van gesprek waren de belangrijke lessen die we kunnen trekken uit de ervaringen met nieuwe initiatieven en benaderingen tot dusver, en de manier waarop we die kunnen uitwisselen. Bij de werktafel over de ontwikkeling van het ontwerpvak kwamen de nieuwe rollen en profielen aan bod die ontwerpers bezig zijn te verkennen. Welke bijdragen kunnen ontwerpers leveren en welke ontwikkeling vraagt dat van henzelf? Ook het veld van opdrachtgevers ondergaat interessante veranderingen, zo bleek tijdens de werktafel over opdrachtgeverschap. Er is meer ruimte ontstaan voor kleinere opdrachtgevers en nieuwe initiatieven vanuit de samenleving – vaak in de vorm van allianties van burgers, instellingen en ondernemers. De werktafel over internationalisering tenslotte bracht verschillende processen in beeld, variërend van internationale marktverruiming voor ontwerp bureaus tot internationale samenwerkingsverbanden en Nederland als platform voor internationale ontwikkelingen. Nut en noodzaak van een nieuwe, meer integrale benadering en een andere manier van werken aan de ruimtelijke opgaven, worden steeds breder onderkend. Ook weten we in grote lijnen welke richting het op moet, maar het is nog geen gemeengoed. Wat nu nog innovatie en experiment is moet algemene praktijk gaan worden. Daar ligt de grote opgave.

[Werktafel 1, De kracht van voorbeelden](#)

[Werktafel 2, Ontwikkeling van het ontwerpvak](#)

[Werktafel 3, Opdrachtgeverschap](#)

[Werktafel 4, Internationalisering](#)

[Slotbijeenkomst Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp](#)

Werktafel 1, De kracht van voorbeelden

21 januari 2016, Arcam, Amsterdam

Tafelgasten: Agnes Franzen (directeur Stichting Kennis Gebiedsontwikkeling), Erik van Kooij (projectleader 'Scenarios - the Game' en teamleader Team Metropolitan region Amsterdam), Geurt van Randeraat (directeur SITE urban development en O_team board), Bart Schoonderbeek (directeur Schipper Bosch), Gerjan Streng (architect The Cloud Collective), Frank Strolenberg (programmameider Herbestemming, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

Hoe kunnen we werken aan de grote transitievraagstukken op het gebied van duurzaamheid, energie, mobiliteit, voedselproductie bevolkingsgroei en -krimp, en welke bijdrage kunnen de disciplines van architectuur en ruimtelijk ontwerp daaraan leveren? Deelnemers van de werktafel over de kracht van voorbeelden maar ook die van de andere werktafels zijn van mening dat er veel te leren valt van goede én slechte voorbeelden. Deze laten zien welke innovatieve oplossingen er mogelijk zijn, in welke rolverdelingen we kunnen opereren, hoe ontwerpers, stakeholders en overheden met elkaar kunnen samenwerken, hoe initiatieven draagvlak genereren en wat bij dit alles de functie van ontwerpend onderzoek kan zijn.

Een van de twee centrale voorbeelden was hier de Kleefse Waard, het Clean Tech industrieterrein in Arnhem dat werd bekroond met de Gouden Piramide 2015. Aan de werktafel werden de succesfactoren voor dit project geanalyseerd. Belangrijk is de tweeledige basis voor dit gebied met de gemeenschappelijke identiteit van Clean Tech als inhoudelijke richtlijn en een stedenbouwkundig masterplan van West 8 als ruimtelijk raamwerk. Doordat dit ruimtelijk plan geen blauwdruk is met een vast eindbeeld, wordt een continue staat van transitie mogelijk wat flexibiliteit biedt voor ontwikkelingen nu en in de toekomst. De duurzame betrokkenheid van ontwikkelaar Schipper Bosch is een andere belangrijke succesfactor. Deze opdrachtgever is inhoudelijk betrokken met de locatie, en verbindt en committeert zich voor lange tijd aan dit plan. Het is deze lange adem die een iteratief proces mogelijk maakt waarin telkens wordt voortgebouwd op eerdere ontwikkelingen.

'Ontwerpend onderzoek of ontwerpend denken is eigenlijk denken in een rijdende trein. Dat vinden mensen soms eng.' Geurt van Randeraat

Het andere centrale voorbeeld tijdens deze werktafel was 'De stedendriehoek – naar een energieneutrale regio'. Het project is een uitvloeisel van de Eo Wijersprijsvraag. De jury vond de vier beste inzendingen van 2015 juist in combinatie met elkaar zeer waardevol en besloot daarom te breken met de normale gang van zaken. Het prijzengeld werd ingezet voor doorontwikkeling van de inzendingen in een gezamenlijk lab zodat ontwerpers en ontwerpen elkaar konden versterken. Het is juist deze bundeling van ontwerpkracht en expertise die het mogelijk maakt om een complex vraagstuk als dit in al zijn facetten te benaderen, zo luidde de conclusie tijdens de werktafel. Zo werd het bijvoorbeeld mogelijk te werken aan proces-overstijgende vragen op het gebied van wet- en regelgeving, technieken, financiering en het maatschappelijk veld. Door deze manier van werken in een breed multidisciplinair team kan het vraagstuk worden ingebed in de context en worden opengesteld voor cocreatieve processen. De bundeling van expertise en kennis en betrokkenheid van belanghebbenden en betrokkenen zorgt voor completere en beter werkende ontwerp oplossingen met een breed draagvlak.

'Je begint met te kijken waar de energie zit in de gemeenschap en welke mogelijkheden er zijn om op te schalen.' Gerjan Streng

Voorbeelden zoals Kleefse Waard en Stedendriehoek laten zien hoe initiatieven werken in de praktijk. Het zijn processen van trial and error waarbij we niet alleen kunnen leren van de successen, maar evengoed van onderdelen die anders gaan dan verwacht. De Kleefse Waard laat bijvoorbeeld zien dat ontwerpend onderzoek ook kan plaats vinden in de vorm van concrete pilots. Zo kwam in de praktijk van de Kleefse Waard bijvoorbeeld aan het licht dat het creëren van fysieke ruimte voor uitwisseling en samenwerking veel beter werkte dan het opzetten van een inhoudelijk programma met manifestaties en bijeenkomsten voor de bedrijven op deze locatie.

Krachtige voorbeelden laten dus zien hoe ontwerpend onderzoek en cocreatie in de praktijk functioneren en wat ze kunnen opleveren. De deelnemers van deze werktafel zien het ook als een belangrijk middel om betrokkenen en vooral opdrachtgevers kennis te laten maken met deze processen en ze het nodige vertrouwen te geven. Voorbeelden kunnen een belangrijke steun in de rug zijn bij de keuze voor nieuwe processen zonder de gebruikelijke tendertrajecten en inzet van adviesbureaus.

Ook voor de nieuwe opdrachtgevers in het veld, vaak allianties van burgers, ondernemers en ontwerpers, zijn voorbeelden belangrijk om niet telkens opnieuw het wiel hoeven uit te vinden. De invoering van de nieuwe Omgevingswet in 2018 moet het voor deze partijen gemakkelijker maken om initiatieven in de gebouwde omgeving te ontwikkelen. Het O-team dat vorig jaar in het leven werd geroepen kan belangrijke ondersteuning bieden in deze nieuwe ontwerpprocessen, niet in de laatste plaats voor gemeentes die zich meer uitnodigend en faciliterend zullen moeten gaan opstellen. Ook in die processen zal ontwerpend onderzoek een concrete manier bieden om met verschillende partijen te werken aan ruimtelijke plannen en ideeën, en de consequenties daarvan te onderzoeken.

'Wat ook speelt is een taalkloof tussen ontwerpers en overheden. Het is belangrijk om die te overbruggen.' Agnes Franzen

Een belangrijke vraag is hoe we de beschikbare voorbeelden vindbaar, deelbaar en raadpleegbaar kunnen maken. Mogelijk kunnen instellingen als het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie of Architectuur Lokaal, daarbij een rol spelen, bijvoorbeeld met de aanleg van een databank. Zij leveren nu al een waardevolle bijdrage met projecten als de Stadslabs, Next Level bijeenkomsten en Atelier ZZ.

Werktafel 2, Ontwikkeling van het ontwerpvak

28 januari 2016, TAC, Eindhoven

Tafelgasten: Roger Tan (directielid Broekbakema en bestuurslid BNA), Alijd van Doorn (docent Bouwkunde TU Delft en initiatiefnemer DNA), Robert Winkel (architect-directeur Mei Architecten), Rob van Kalmthout (commercieel manager Heijmans), Hilde Blank (stedenbouwkundige-directeur BVR en O_team board)

Voor alle aanwezigen is duidelijk dat de wereld van architectuur en ruimtelijk ontwerp ingrijpend verandert. Onze samenleving ziet zich gesteld voor een aantal transitievraagstukken met een sterke ruimtelijke component. Hoe we omgaan met energie, mobiliteit, voedselproductie, water, krimp en groei en vergrijzing, hangt nauw samen met de manier waarop we tegemoetkomen aan allerlei ruimtelijke vraagstukken op het gebied van wonen, zorg en onderwijs. Daarvoor is een meer multidisciplinaire, integrale benadering nodig waarbij ook de inbreng van belanghebbenden en betrokkenen steeds belangrijker wordt. Met zijn integrale visie en beeldende instrumentarium kan de ontwerper een verbindende rol vervullen in deze complexe processen.

Tijdens deze werktafel wordt duidelijk dat ontwerpers, evenals de opleidingen en bijvoorbeeld de BNA, bezig zijn om de nieuwe rollen en profielen te verkennen. Ontwerpers zoeken naar manieren om de brede kennis, expertise en vaardigheden die zij in huis hebben in te zetten en te vermarkten in het veranderende speelveld. In veel gevallen trekken zij daarbij het initiatief meer naar zich toe. De ontwikkelende ontwerper en de bouwende ontwerper zijn twee profielen die aan een stevige opmars bezig zijn. Daarbij creëren ontwerpers hun eigen werk door zelf als (mede)opdrachtgever op te treden of door opdrachten voor ontwerp en bouw als één pakket aan te bieden. Een belangrijk voordeel van beide benaderingen is dat ontwerpers hun ideeën en inspanningen beter kunnen verankeren in het proces en meer invloed hebben op de kwaliteit van de uitkomsten. Een van de voorbeelden bij deze werktafel was het Gouds Kaaspakhuis, een initiatief van Mei Architecten die dit project samen met andere partijen risicodragend ontwikkelt.

Deze nieuwe benaderingen kunnen ook worden gezien als een reactie op de complexe en tijdrovende tendertrajecten die in de wereld van architectuur en ruimtelijk ontwerp het laatste decennium gemeengoed zijn geworden. Daarbij worden van ontwerpers grote inspanningen gevraagd waar weinig of geen vergoeding tegenover staat met een geringe kans om de opdrachten ook daadwerkelijk in de wacht te slepen. Architecten geven aan dat het met name voor kleine en middelgrote bureaus zakelijk onverantwoord wordt om regelmatig aan tenders mee te doen.

Doordat de ontwerper meestal een plek toebedeeld krijgt als vormgever aan het eind van het proces blijven allerlei kwaliteiten onbenut. Als geen ander is de ontwerper in staat om verschillende vraagstukken tegelijkertijd te benaderen en te navigeren in een zwerm van kennis uit verschillende vakgebieden. Daarbij kan hij zich bedienen van een visueel instrumentarium om scenario's te verkennen en concreet te maken zodat het mogelijk wordt om over de muren van vakgebieden en sectoren heen te communiceren en tot integrale oplossingen te komen in processen van ontwerpend onderzoek. Een

interessant gegeven is dat nieuwe soorten opdrachtgevers de ruimtelijk ontwerper vaak goed weten te vinden als adviseur voor complexe vraagstukken.

'Er is een verschuiving bezig in het type opdrachten waar we aan werken met BVR. Een voorbeeld is ons project Greenport waarvoor we zijn gevraagd door LTO Noord Glaskracht om de tuinders te helpen moderniseren. Hoewel het in eerste instantie geen fysieke vraag lijkt te zijn, is er denkkraft van ontwerpers gevraagd om dit vraagstuk in beweging te zetten.' Hilde Blank

Ook kunnen ontwerpers zich profileren als technisch specialist, als verbinder van partijen in cocreatieve ontwerpprocessen en als visionair die de ontwerpogaven voor de toekomst agendeert en verkent. De deelnemers aan de werktafel zien deze profielen niet als scherp begrensde domeinen. Een architect met een sterke technische specialisatie kan ook ontwerpogaven voor de toekomst agenderen en een architect-ontwikkelaar treedt vaak ook op als verbinder van partijen in het ontwerpproces. Het betreft hier ontwikkelingsrichtingen, met als grote gemene deler: het ontwerpend onderzoek. Dat wordt algemeen erkend als middel om in complexe, meervoudige vraagstukken (wicked problems) te navigeren. Ontwerpers doen er goed aan zich te profileren als integrale denkers en probleemoplossers. Nu heerst nog vaak het idee dat ontwerpers processen onnodig duur maken terwijl niet geaard wordt om kostbare adviesbureaus voor deze vraagstukken in te schakelen, terwijl ontwerpers juist hierin van grote waarde kunnen zijn.

'Ontwerpers hebben de bijzondere vaardigheid om complexe vraagstukken via ontwerp inzichtelijk te maken.' Rob van Kalmthout

Tijdens deze werktafel wordt duidelijk dat de vakgemeenschap van ontwerpers nog altijd bezig is te herstellen van de zware klappen die de crisis heeft toegebracht. Veel bureaus leven van opdracht naar opdracht en zien maar weinig ruimte voor hun eigen ontwikkeling. Toch is het belangrijk dat architecten zich zakelijk opstellen en hun positie versterken. Door hun capaciteiten op het gebied van ontwerpend onderzoek uit te dragen beschikken ze over een sterke propositie naar opdrachtgevers. Bovendien zullen zij zich duidelijker moeten profileren en herkenbaar moeten maken door zich bijvoorbeeld te richten op een specialisme of bepaalde typen ontwerp opdrachten. Uit angst opdrachten mis te lopen presenteren vele bureaus zich nu nog als alleskunnende, waardoor het voor opdrachtgevers bijzonder ingewikkeld is de juist ontwerpers voor een opdracht te vinden. Dat maakt een heldere profilering uit zakelijk oogpunt een belangrijke stap. Daarbij kan het soms heel effectief en zinvol zijn om de krachten met andere ontwerp bureaus en deskundigen te bundelen in gelegenheidscombinaties. Dit blijkt ook uit het voorbeeld 'De stedendriehoek – naar een energieneutrale regio' uit de eerste werktafel die gewijd was aan de kracht van voorbeelden.

'Vanuit businessoogpunt is het interessant voor ontwerpers hun profiel aan te scherpen. Het maakt je als bureau vindbaar en je weet waarop je moet acquireren.' Roger Tan

Werktafel 3, Opdrachtgeverschap

4 februari, Zandvoort aan de Eem, Amersfoort

Tafelgasten: Jan Fokkema (directeur NEPROM), Frank Alsema (kwartiermaker / intendant / citymaker Stadslab Buiksloterham Circulair), Joost Schrijnen (voorzitter O-team), Vincent Kompier (projectleider Architectuur Lokaal), Berry Kessels (manager Wonen corporatie Volkshuisvesting Arnhem), Marc Koehler (architect directeur Marc Koehler architects)

Na de crisis is het landschap van opdrachtgevers ingrijpend veranderd. Nu van de kapitaalkrachtige partijen die grote projecten konden ontwikkelen, nog slechts een handvol is overgebleven, zien we een toename van meervoudig opdrachtgeverschap waarin kleinere corporaties en projectontwikkelaars met elkaar en met andere partijen samenwerken. Ook manifesteren zich nieuwe opdrachtgevers in het veld, vaak allianties van burgers, ondernemers en ontwerpers die het initiatief nemen voor nieuwe projecten. Hoe verhouden deze opdrachtgevers zich tot elkaar en wat is daarbij de taak van de overheid? Daarover is uitgebreid gesproken tijdens deze derde werktafel.

De deelnemers zijn het erover eens dat de Rijksoverheid een specifieke verantwoordelijkheid heeft in het bewaken van de grote lijnen, vooral waar het gaat om de grote transitievraagstukken op het gebied van bijvoorbeeld milieu, mobiliteit, energie, water en voedselproductie. Het is belangrijk dat het Rijk maar ook de lagere overheden zich richten op het verband tussen enerzijds de individuele projecten en anderzijds de grotere ontwikkelingen die zich uitstrekken op de lange termijn. Steeds vaker zullen vraagstukken op het gebied van bijvoorbeeld energie, mobiliteit en duurzaamheid in samenhang met de realisatie van bedrijfsruimte of woningruimte worden opgelost.

'De vraag is hoe je als overheid de koppeling tot stand brengt tussen individuele vragen en initiatieven enerzijds en de grote transitievraagstukken anderzijds.' Flip ten Cate

De institutionele opdrachtgevers blijven belangrijke spelers in het veld van opdrachtgevers. Zij beraden zich actief op hun rol en verantwoordelijkheden, en onderzoeken nieuwe manieren om te ontwikkelen en te opereren – onder meer met de inzet van ontwerp onderzoek en cocreatie. Daarnaast verschijnen er nieuwe opdrachtgevers, waaronder particulieren en allianties, die vaak hun drijfveer vinden in een directe betrokkenheid met de plek. Juist de koppeling van de energie en ideeënrijkdom van deze lokaal gewortelde partijen enerzijds met de ervaring en mogelijkheden van institutionele opdrachtgevers anderzijds, heeft veel potentie. En de kracht van deze samenwerking werkt twee kanten op. Frank Alsema, initiatiefnemer van het voorbeeldproject Buiksloterham en Berry Kessels van voorbeeldproject Modekwartier Arnhem benadrukken dit. Waar traditionele partijen zich terugtrekken ontstaat ook ruimte voor ontwikkelingen van nieuwe spelers. Een voorbeeld zijn de Superlofts die architect Marc Koehler in Amsterdam ontwikkelt in samenwerking met de toekomstige bewoners.

'Waar de oude en de nieuwe wereld samenkomen, grote partijen en kleine mannetjes gaan samenwerken, is er sprake van een systeemclash. Om een nieuw systeem te ontwikkelen is ontwerpkracht nodig. Dit gebeurt in een iteratief proces met zowel lange lijnen als incidenten. Bottom-up initiatieven richten zich op de korte tijdelijke termijn. De overheid bewaakt de lange termijn.' Frank Alsema

In het DNA van de plek en haar gebruikers schuilt grote ontwikkelkracht. Om die in te zetten is het belangrijk dat overheden de waarde van deze projecten onderkennen en open staan voor het experiment en nieuwe werkvormen. Van lokale overheden vragen deze nieuwe projectvormen soms extra inspanningen en de bereidheid om op een andere manier te werk te gaan, bijvoorbeeld in de verdeling van grond. Naast direct financieel gewin zou daar ook maatschappelijk gewin mee moeten wegen benadrukken initiatiefnemers als Koehler en Alsema.

Ook in deze trajecten is ontwerp onderzoek van grote waarde als middel om tussen verschillende partijen te communiceren en doelstellingen van verschillende aard mee te nemen in een proces, zoals gebeurt in het project Circulair Buiksloterham dat vraagstukken op het gebied van water en energie combineert met nieuwe vormen van opdrachtgeverschap en huisvesting.

Werktafel 4, Internationalisering

11 februari, Prinsenkwartier, Delft

Tafelgasten: Michelle Provoost (directeur INTI), Stephan Petermann (architect onderzoeker OMA), Matthias Lehner (BNA International), Floor van Spaendonck (Het Nieuwe Instituut), Martijn van der Mark (Stimuleringsfonds Creatieve Industrie)

Internationalisering is waardevol in twee richtingen. Voor de Nederlandse architectuur en het ruimtelijk ontwerp is een gastvrij klimaat van groot belang. Als ons land aantrekkelijk is voor nieuw en gevestigd buitenlands talent, zullen goede ontwerpers blijven komen. Dit zorgt voor een levendige uitwisseling van kennis en ideeën waarvan de ontwikkeling van architectuur en ruimtelijk ontwerp in Nederland kan profiteren. Een praktijk van internationaal aansprekende projecten zal bovendien interesse wekken voor innovatie, een cross-sectorale aanpak en cocreatie. Het is belangrijk dat Nederland hierin functioneert als proeftuin en als showcase voor het buitenland.

'Het gaat over internationalisering tot in de haarvaten van de Nederlandse cultuur, het onderwijs en het bedrijfsleven. Daarbij draait het niet eens zo zeer om de directe financiële opbrengst als wel om de inhoudelijke opbrengst.' Michelle Provoost

Andersom is het belangrijk dat Nederlandse ontwerpers internationaal verder voet aan de grond krijgen zodat zij meer opdrachten in het buitenland kunnen verwerven. De overheid kan ondersteuning bieden met stimulerende maatregelen maar daarnaast kunnen ook andere partijen een belangrijke rol spelen, zoals grote culturele instellingen. Bovendien kan het diplomatieke netwerk van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, ambassades en cultureel attachés heel effectief zijn voor het leggen en onderhouden van relaties in het buitenland. Verder zijn het succesvolle grote bureaus zoals OMA, Mecanoo en MVRDV die als ambassadeur kunnen fungeren en de weg kunnen banen voor kleinere bureaus. En tot slot spelen ook internationale organisaties en samenwerkingsverbanden, zoals ISOCARP en Architects of Europe een rol.

De deelnemers aan deze werktafel constateren dat ze graag beter in beeld zouden hebben welke partijen in het buitenland actief zijn en met wie zij samenwerken. Dit maakt het mogelijk om elkaar te versterken, en gezamenlijk te werken aan een rijk Nederlands aanbod in het buitenland. Een gemeenschappelijke noemer kan daarbij heel handig zijn om de Nederlandse cultuur van ontwerpen, ontwikkelen en bouwen te kunnen 'branden'. Daarbij valt te denken aan termen als Dutch Approach of Dutch Dialogues. Een integrale manier van denken, ontwerpen en tot stand brengen is typisch voor de Nederlandse aanpak. Als belangrijkste exportproducten worden gezien: iconische ontwerpen, ontwerpend onderzoek ofwel Research by Design en participatieplanning.

Daarbij is het belangrijk om alert te blijven op de vraag in hoeverre deze benaderingen te vertalen zijn naar buitenlandse situaties waar zaken bestuurlijk en politiek heel anders zijn georganiseerd. Ook is kritische zelfreflectie belangrijk. Dat particulier opdrachtgeverschap in Nederland nieuw en baanbrekend is, staat in sterk contrast met vele buitenlanden waar dit juist usance is. Het belang van lokale partners, 'a man on the ground' mag in dat kader niet worden onderschat. Zij kennen de situatie en zijn in staat om relaties te leggen en communicatie te vergemakkelijken.

'In veel markten, zoals in Turkije, zijn opdrachtgevers vaak niet geïnteresseerd in al die samenwerkingstrajecten. Die zoeken juist full service en willen ontzorgd worden.' Mathias Lehner

Programmatische samenwerking in internationaal verband voedt zowel de nationale als de internationale ontwikkelingen op het gebied van architectuur en ruimtelijk ontwerp. INTI, een van de voorbeeldprojecten voor deze werktafel, werkt onder meer in China, Zuid-Afrika en Cuba samen met lokale partijen. Dit kan waardevolle kennis genereren voor alle betrokken partijen en bijdragen aan de internationale ontwikkeling van architectuur en ruimtelijk ontwerp waarbinnen Nederland zich positioneert.

Veel programma's en instellingen op het gebied van internationalisering van architectuur en ruimtelijk ontwerp of de creatieve industrie in bredere zin, worden telkens opnieuw opgericht en opgeheven. Daarmee gaat elke keer weer veel kennis en expertise verloren. Het is belangrijk om te beschikken over een goedwerkende databank en manieren om kennis en ervaringen met het werken in verschillende landen uit te wisselen. Ook is betere coördinatie nodig voor de activiteiten in het buitenland om optimaal in te kunnen spelen op lokale omstandigheden en kansen. Daar ligt mogelijk een taak voor Het Nieuwe Instituut en het Stimuleringsfonds voor Creatieve Industrie.

Slotbijeenkomst Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp

24 maart, Het Nieuwe Instituut, Rotterdam

De vier werktafels leverden veel interessante inzichten op over ontwikkelingen die gaande zijn, rollen van oude en nieuwe spelers, en manieren waarop het Rijksbeleid die kan ondersteunen. Tijdens de slotbijeenkomst werden de thema's verder uitgediept en gekoppeld aan een strategische uitvoering van de komende Actieagenda. De slotbijeenkomst bestond uit vijf parallelsessies en een plenaire afsluiting. In de parallelsessies boden pitches uit de praktijk aanleiding om verder te praten over specifieke speelvelden zoals het lokaal stadmaken, de verbinding tussen onderwijs en de praktijk, de nationale opgaven met het Rijk in een voorbeeldrol, en Nederland als internationale partner voor kennisuitwisseling en als living lab. Daarmee kwam in beeld welke verbindingen tussen programma's van

de AARO en andere initiatieven vruchtbaar zouden kunnen zijn en waar belangrijke schakels of initiatieven ontbreken. De plenaire afsluiting was een gesprek over een sterkere verbinding tussen ontwerpkracht en de verschillende maatschappelijke en omgevingstechnische uitdagingen waar we ons voor gesteld zien binnen het kader van de nieuwe Omgevingswet.

sessie 1: de lokale praktijk, nieuwe vormen van stadmaken

Maarten Tas, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie; Vincent Kompier, Architectuur Lokaal

Sessie 1 maakte nog eens duidelijk dat het lokale speelveld ingrijpend is veranderd. Doordat gemeentelijke diensten over minder ontwerpend potentieel kunnen beschikken, is een vacuüm ontstaan dat kansen biedt voor initiatieven van collectieven uit de samenleving. Dit zijn de spelers die experimenteren met nieuwe vormen van stad-maken waarin private en publieke belangen samen komen. Het is belangrijk te zoeken naar passende manieren om deze nieuwe arrangementen te ondersteunen. Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie doet dit bijvoorbeeld in de vorm van Stadslabs en benadrukt de noodzaak om kennis en processen die nodig zijn bij lokale zelforganisatie, breed te ontsluiten. Met Atelier ZZ ondersteunt Architectuur Lokaal vooral de lokale besturen in hun nieuwe rol. Voor de ontwikkeling van omgevingsvisies in het kader van de nieuwe Omgevingswet is het belangrijk dat zij beschikken over de juiste kennis en werkmethoden om ruimte te kunnen bieden voor nieuwe vormen van stad-maken. In deze werksessie een pleidooi voor meer steun en experimenteerruimte voor 'durvers'.

sessie 2: complexiteit in de praktijk, ontwerpkracht voor opdrachtgevers

Joost Schrijnen, O-team; Marieke Francke, IABR; Indira van 't Klooster, Architectuur Lokaal

In sessie 2 werd duidelijk dat partijen doordrongen raken van het belang van een integrale benadering van vraagstukken op het gebied van ruimte, mobiliteit, water, energie en andere terreinen. Met de inzet van ontwerpers wordt het mogelijk om met verschillende partijen en disciplines op crosssectorale wijze aan deze vraagstukken te werken. Het O-team wil publieke en private opdrachtgevers vertrouwd maken met deze nieuwe aanpak. Dit vraagt om een open houding van opdrachtgevers: van normatief en toetsend naar creërend en ontwikkelend. Ook de ontwerpateliers van het IABR zijn erop gericht de inzet van ontwerp op lokaal niveau te bevorderen. Ontwerp biedt directe aanleidingen om het gesprek te openen en de weg vrij te maken voor baanbrekende ideeën en nieuwe vormen. Architectuur Lokaal richt zich in dit kader op de ontwikkeling van kennis en inzicht met betrekking tot ruimtelijke vraagstukken bij de wethouders van Nederlandse gemeenten. Ook daarin staat ontwerpend onderzoek centraal als een middel om de vraag te definiëren en eraan te kunnen werken met verschillende partijen. De deelnemers geloven dat de AARO de inzet van ontwerpers kan verveelvoudigen door ontwikkelingen te stimuleren, met kennis te ondersteunen en pilotprojecten breed kenbaar en toegankelijk te maken.

sessie 3: ontwerpkracht en nationale opgaven, de voorbeeldrol van het Rijk

Rients Dijkstra, College van Rijksadviseurs; Elien Wierenga, Atelier Making Projects

In sessie 3 is gesproken over de inzet van ruimtelijk ontwerp bij nationale opgaven. Als Rijksadviseur onderstreept Rients Dijkstra het belang van integraal werken. Daarbij kan ontwerpend onderzoek een grote rol spelen. In het kader van Atelier Making Projects, een van de AARO programma's, worden verkenningen uitgevoerd en strategieën ontwikkeld. Het ontwerpatelier biedt ruimte voor experiment, reflectie en betrokkenheid van nieuwe partijen en werkt interdepartementaal. De inzet van ontwerpend onderzoek staat hier centraal. Niet alleen zijn opdrachtgevers nog veelal onbekend met de waarde van ontwerpend onderzoek, ook ontwerpers slagen er vaak niet in hun betekenis voor het ontwerpproces in de volle breedte over te brengen. De deelnemers vinden het belangrijk dat er meer draagvlak komt voor ontwerpend onderzoek als voorwaarde voor kwaliteit in de oplossing van brede vraagstukken.

sessie 4: veranderende praktijk, onderwijs en praktijk sterker verbinden

Wouter Vanstiphout, TU Delft; Eric Frijters, FUR

De verbinding van onderwijs en praktijk staat centraal in sessie 4. De leerstoel Design as Politics stelt zich ten doel governance, economie en ontwerp met elkaar te verbinden tegen de achtergrond van een veranderende praktijk en veranderend opdrachtgeverschap. Daarbij wordt gewerkt aan praktijkopgaven van verschillende aard. Het netwerklectoraat Future Urban Regions wisselt elk half jaar van locatie en richt zich daarbij op wisselende ontwerpthema's die aansluiten bij de lokale opgaven. Ook design thinking is hier onderwerp van studie en er wordt gewerkt aan nieuwe procesmodellen.

De deelnemers hechten waarde aan het organiseren van een omvangrijk contactoppervlak met de samenleving. Met name de TU's zouden kunnen profiteren van een sterkere binding met samenleving en praktijk. Verder wordt algemeen belang gehecht aan de specifieke ontwerpvaardigheden en -kwaliteiten. Daarmee onderscheidt de ontwerper zich immers van andere spelers in het proces en levert hij zijn

unieke bijdrage. Het is belangrijk dat het vakonderwijs zich blijft richten op de ontwikkeling van ontwerpvaardigheden.

sessie 5: internationaal profiel, Nederland als partner voor kennisuitwisseling en living lab
George Brugmans, IABR; Martijn van der Mark, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie:

In sessie 5, gewijd aan internationalisering, wordt meermaals het belang onderstreept van een beleid voor de lange termijn met een heldere keuze voor het koppelen van opgaven en ontwerpkracht. Deelnemers geloven in de kracht van een gebundelde beleidsagenda waarin cultuurbeleid, internationaal cultuurbeleid, topsectorenbeleid, ruimtelijk beleid en de agenda van de ontwerper als ondernemer elkaar versterken. Internationalisering betekent veel meer dan marktverruiming. Het biedt ook de mogelijkheid om kennis uit te wisselen en nieuwe ontwerpvaardigheden te ontwikkelen, bijvoorbeeld in living labs met lokale stakeholders. De deelnemers zijn ervan overtuigd dat Nederland zich ook nog sterker kan manifesteren als proeftuin, ondersteund door een kennisinfrastructuur van ontwerpopleidingen en instellingen als Het Nieuwe Instituut en het INTI.

Plenair slotgesprek

In het slotgesprek praten Hermineke van Bockxmeer, directeur Media en Creatieve Industrie (Ministerie van OCW) en Yvonne van der Laan, afdelingshoofd Omgevingsstelsel en Ontwerp (Ministerie van IenM) onder leiding van moderator JaapJan Berg verder met de aanwezigen in de zaal. Het gesprek richt zich op de urgente en complexe opgaven waarvoor we ons gesteld zien waarbij de positie van het publiek opdrachtgeverschap, zowel lokaal als regionaal, verandert.

Transities, bijvoorbeeld op het gebied van energie en zorg, vragen om een nieuwe aanpak met een netwerk van stakeholders en betrokkenen. De nieuwe Omgevingswet sluit aan bij de realiteit van de energieke samenleving waarin vele partijen een bijdrage kunnen en willen leveren aan de vormgeving van onze leefomgeving. Overheden zullen de verantwoordelijkheid moeten nemen voor een integrale benadering waarbij alle aspecten van de leefomgeving samen worden gebracht in een Omgevingsvisie en een Omgevingsplan. Burgers, ondernemers, deskundigen, organisaties en andere partijen beschikken over de kennis en ervaring om daaraan bij te dragen. Dit zal leiden tot intelligente, integrale oplossingen met meer draagvlak die vaak gezonder, duurzamer en goedkoper zijn. Ontwerpkracht is daarbij een cruciale verbindende factor, want ontwerpers zijn bij uitstek in staat om verschillende vraagstukken in samenhang te benaderen en te navigeren in een zwerm van kennis.

De inzet van de AARO tot zover werpt zijn vruchten af maar kan nog verder aan betekenis en effect winnen. Daarom is het belangrijk de lijn van deze Actieagenda door te zetten en verder te versterken. Met het wegvloeien van ontwerpkracht bij de lokale overheden is een andere situatie ontstaan met meer ruimte voor nieuwe spelers. Het is belangrijk om daarbij de inzet van de ontwerpkracht verder te ondersteunen en te versterken. De gesprekspartners geloven dat er op dit punt veel te leren valt van praktijkvoorbeelden, bijvoorbeeld van projecten die eerder zijn ontwikkeld in het kader van de verschillende AARO-programma's. Het zichtbaar en toegankelijk maken van deze voorbeelden draagt bij aan kennisdeling, het versterken van netwerken en de vorming van nieuwe allianties.

Met de programma's uit de huidige Actieagenda zijn al veel aansprekende resultaten bereikt. Toch heeft de structurele verankering van ontwerpkracht nog veel aandacht nodig. De gesprekspartners willen zorgen voor rust en continuïteit in het stelsel van instrumenten waarmee de AARO vier jaar geleden is gestart. De samenwerking met de lead partners blijkt een goed model om doelgericht en in uiteenlopende situaties ruimte te bieden aan ontwerpkracht, zo constateren de gesprekspartners. Door de samenhang en samenwerking via allianties vanuit het netwerk van lead partners te versterken, wordt deze aanpak nog effectiever. Ook organisaties en initiatieven van buiten dit netwerk worden actief uitgenodigd om aan te sluiten

Gesproken column

'Architectuur heeft behoefte aan culturele ruimte'

Joachim Declerck

Columnist Joachim Declerck, architect, theoreticus en partner van Architecture Workroom Brussels, sluit de plenaire sessie af met een [gesproken column](#). Daarin wijst hij op het belang van een inhoudelijke, maatschappelijke agenda waarin de urgentie is verankerd van de opgaven waar wij voor staan. Daarvoor is 'culturele ruimte' nodig, zo luidt zijn betoog. Het is belangrijk dat wij de gelegenheid creëren voor overleg, voor uitwisseling en voor het experiment, zonder een directe verbinding te leggen met

economische, maatschappelijke of beleidsmatige motieven. Dit biedt een vrijheid van denken die intelligente en baanbrekende oplossingen mogelijk maakt.

Auteur verslag: Catja Edens (Spatie)

Moderator bijeenkomsten: JaapJan Berg (Bergplaats)

Auteurs essays: Catja Edens (Spatie) i.s.m. Elsbeth Ronner